

УДК 801.5+811.161.2

**ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ПРО АНАЛІТИЗМ ПІДМЕТА З ПОГЛЯДУ ЙОГО
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОЦІНКИ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ**

Галина Кутня

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79602 Львів, Україна,
тел.: (032) 296 47 17*

У статті схарактеризовано аналітичні поєднання (синтаксично неподільні словосполучення, а також фразеологізовані та лексикалізовані сполуки) в ролі підмета. На основі структурно-семантичного аналізу визначено статус таких підметових конструкцій щодо формально-граматичного показника «простий / складений член речення», розглянуто їх оцінку в синтаксичній літературі.

Ключові слова: аналітизм, аналітична конструкція, складений підмет, синтаксично неподільні словосполучення.

Аналітизм як мовна універсалія властивий багатьом мовам, передусім аглютинативним, хоч не є винятковим і для флективних мовних систем, до яких належить і українська. Таке явище може бути притаманне морфологічному, синтаксичному, а також лексичному рівням мови. Цю мовну особливість, незважаючи на окремі розбіжності у кваліфікації, можна визначити як «властивість, відповідну структурно розчленованому вираженню додаткового значення в основних мовних одиницях відносно їх основного значення, а також як сукупність таких одиниць» [4, с. 2]. Філософською основою розвитку аналітизму в сучасному граматичному ладі української, як і інших мов, виступає рівень пізнавальної компетентності мовця, прагнення урізноманітнити реалізацію певної семантики, ступінь індивідуальної когнітивної системи [7, с. 423]. Для характеристики аналітичної конструкції важливими є інтерпретація її значення в цілому та оцінка її дискретності, розподілу семантичного навантаження складників.

У граматиці досить ретельно проаналізовано як морфологічний аналітизм (І. Вихованець, К. Городенська, О. Дубова, А. Загнітко), так і синтаксичні аналітичні форми (М. Балко, О. Бондар, О. Вінтонів, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Максим'юк). Однак прикладне трактування понять аналітизму та синтетизму в традиційному аналізі одиниць формально-граматичного рівня речення – головних та другорядних членів, на нашу думку, і досі засвідчує певні неточності та двозначні погляди. Зокрема, нечітко встановлено співвідношення таких понять у характеристиці аналітичних членів речення, як: фразеологізм – аналітична / синтетична конструкція, фразеологічні та лексикалізовані поняття – складений / простий член речення, питання синтаксичної позиції аналітичних членів речення та їхньої кореферентності з іншими компонентами тощо. Мета статті – розглянути аналітичні підмети в сучасній українській мові, систематизувавши традиційні академічні підходи, та подати власне бачення таких членів речення з погляду їхньої формально-граматичної та семантичної структури, можливих синтаксичних моделей

синтаксично нерозкладних поєднань, оцінити типи аналітизму та зв'язаності сполук у підметовій позиції.

Аналітизм сьогодні розглядають як протилежну типологічну ознаку до синтетизму, особливість якої полягає в розмежованому вираженні основного (лексичного) та додаткового (граматичного, словотвірного) значень слова [2, с. 23]. Синтаксичний аналітизм у контексті загальних ознак цього явища стосується словосполучень, які семантично й функціонально відповідають одному слову, а тому виконують цілісну синтаксичну роль. Такі одиниці прийнято називати синтаксично нерозкладними, або ж синтаксично неподільними, нечленованими, цілісними. Цими дублетними термінологічними поняттями визначається формально-синтаксичний статус аналізованих поєднань у структурі речення як певного члена речення. Сьогодні синтаксично неподільні словосполучення майже вичерпно проаналізовано з погляду їхніх семантико-структурно-граматичних моделей у ролі підмета та присудка, які, як відомо, називають складеними. Меншою мірою вивчено механізми виокремлення синтаксично зв'язаних поєднань поза типовими моделями, тобто «силу» синтагматичних відношень між компонентами таких словосполучень, відтак, бракує і їхньої класифікації за цією ознакою. Як відомо, синтаксична нерозкладність певних поєднань зумовлена здебільшого семантичною недостатністю опорного компонента. Відзначимо, що в одних словах така потреба в реалізації семантичної релятивності є властивістю постійною, яка здатна проявлятися в будь-якому контексті (наприклад, дієслова з граматичним значенням фазовості, як-от *почати, закінчувати* не мають повнозначного лексичного значення, тому словосполучення з ними завжди синтаксично зв'язані); в інших словах семантична недостатність є синтаксично зумовленою – як результат уживання в певному контексті (зокрема, суб'єктні соціативні нерозкладні сполуки, як-от *хлопець із дівчиною*, у структурі речення виокремлюються лише за умови реалізації в реченні морфологічної форми множини предиката-присудка).

Аналітизм підмета полягає в перерозподілі функціонального навантаження компонентів словосполучення: опорний компонент, який здебільшого зберігає інваріантну форму називного відмінка, наділений функціями семантичного модифікатора, а основне значення зосереджено в залежному компоненті. Словосполучення в ролі підмета є різноманітнішими за аналітичні присудкові моделі. Щодо формально-граматичної організації таких поєднань, то вони можуть засвідчувати різну частиномовну належність опорних слів, найчастіше ілюструючи нумеральні (*десять яблук*), субстантивні (*зграї горобців*), прономінальні (*хтось із нас*), рідше адвербіальні (*більш ніж десяток*) та вербальні (*стати героєм*) типи словосполучень. Особливе місце в граматичній організації такого аналітизму посідає родовий відмінок: перебуваючи в ролі залежного компонента словосполучення й водночас будучи інформативно пріоритетним елементом конструкції, ця відмінкова форма, безприменникова (*тисячі іскор*) чи применникова (*один із тисячі*), є найчастотнішою в аналітичних моделях підмета. Менш уживаною є форма орудного відмінка в ролі доповнювального з погляду семантики елемента сполуки (*хлопці з дівчатами, бути митцем*).

Аналітичні поєднання в ролі складеного підмета здебільшого окреслені чіткими інтегральними семами. Мовознавці, залежно від індивідуального підходу та матеріалу, наводять різну кількість таких конструкцій. Найбільш уживаними в мовленні варто вважати словосполучення, марковані семою «кількість». Ця сема, на

наш погляд, є родовою, це ядерний смисловий елемент, який охоплює більшість аналітичних поєднань підмета, хоча в лінгвістичних дослідженнях одиниці з нею здебільшого субкатегоризовані відповідно до вужчих, класифікаційних сем або ж до різних формально-граматичних способів вираження синтаксично цілісних словосполучень [8; 11; 12; 13]. Вважаємо, що й семи «вибірковість», «сукупність», «частина від цілого», «соціативність», «фазовість» у загальному логіко-змістовому баченні є включеннями до інтегрального поняття «кількість, сукупність, вимір». Самі моделі аналітичних підметових поєднань з субкатегоризованими значеннями відрізняються за структурно-граматичним вираженням, тому, звичайно, кожен з таких різновидів варто розглядати окремо.

До неподільних словосполучень із власне квантитативним значенням традиційно включають поєднання різних груп кількісних числівників з іменниками: *Чотири літа пролетіло (А. Малишко). Задоволеними залишились обидві сторони (А. Содомора). З того часу чимало літ перевернулось (Х. Алчевська)*; сполучення іменників з кількісним значенням, зокрема відчислівникових, з іменниками-номінантами: *Сотні очей бачили і не бачили його – перебіжну тінь (С. Журахович). Половина лютого – це тільки прелюдія ранньої весни (Є. Гуцало)*. Емоційно-забарвлене значення кількості формують і сполучення з займенниками в ролі опорного компонента: *Вже стільки снігу і подій розтануло там після тої давньої зими! (Л. Костенко). Там такого гостей зібралось! (Марко Вовчок). А скільки в нас поезій випадкових з нічого й ні для чого виника! (Л. Костенко)*. Такі поєднання в граматичному аспекті здебільшого відповідають моделі «називний + безприйменниковий родовий відмінок», хоча можуть включати й інші відмінкові форми як у ролі опорного компонента (*До його притулилося не менше як дванадцять жінок (О. Довженко)* → знахідний відмінок числівника), так і в ролі залежного (*Було йому без року дев'яносто (Л. Костенко)* → прийменникова відмінкова форма родового). Зауважимо, що лише квантитативні поєднання в ролі опорного компонента можуть не містити називного відмінка, вносячи «граматичний дисонанс» у звичне розуміння способу вираження підмета, інші субстантивні поєднання в ролі складеного підмета не засвідчують такої особливості: вони завжди містять інваріантну відмінкову форму (номінатив). У мовленні часто можна зауважити інверсований порядок компонентів поєднань із квантитативною семантикою: *І восени, і взимку на місцевому базарчику жінок дві чи три, а подеколи й чотири продають ягоди горобини чи калини (за Є. Гуцалом)*. Ця комунікативна особливість не змінює функціонального навантаження поєднань у цілому, а надає їм значення приблизної кількості.

До окремого різновиду семантичного поля «кількості» потрапляють і словосполучення, які вирізняються диференційною семою «сукупність» істот, побудовані за аналогічними граматичними моделями (називний + родовий відмінок): *Пливе отара овець в білім молоці своєї вовни (Б.-І. Антонич). Там над водою купка людей лагодилась сидати в човен (М. Коцюбинський). Огнекрилих метеликів рій зазоріє в садах на шипшині (П. Филипович)*. Нечітко диференційоване значення кількості таких поєднань зближується зі словосполученнями, до складу яких входять у ролі опорного компонента неозначено-кількісні числівники (порівн.: *гурт людей – чимало людей, кілька осіб – група осіб*).

Сема кількості наявна і в словосполученнях зі стрижневими іменниками зі значенням виміру. Конфігурація такої предметно-кількісної конструкції зумовлена узагальненим значенням іменника, який потребує семантичного доповнення в

реалізації своєї синтаксичної функції: *склянка, метр, шматок* тощо: *Красчок неба почервонів (І. Нечуй-Левицький). Ложка дьогтю псує бочку меду (Нар. тв.)*. Застосування валентно-дистрибутивного методу до таких словосполучень засвідчує нижчий ступінь семантичної спаяності, аніж у сполуках із власне-квантитативним значенням, однак з огляду на те, що усунення форми родового відмінка порушує структурно-семантичну цілісність синтаксичної функції, такі поєднання теж часто вважають нерозкладними.

Метафоричні субстантивні утворення – також один із поширених в українській мові, зокрема в художньому стилі, спосіб вираження складених підметів. Генітивна метафора неодноразово ставала об'єктом аналізу [1; 15; 19], і хоча мовознавці виокремлюють метафоризовані поєднання в окремий класифікаційний тип, спостереження над семантичною структурою таких синтаксично зв'язаних словосполучень теж здебільшого засвідчує кількісну інтегральну сему з конкретизаторами «сукупності» чи «частини від цілого»: *Шмат гарних снів приснився за зиму (В. Неборак). Ген корів розсипана квасолька доганяє хмари у полях (Л. Костенко)*. Здебільшого такі субстантивні аналітичні конструкції легко трансформувати у власне кількісні словосполучення, але без додаткових конотацій, якими наділені самі метафори: *Біжать кудись хмарок далекі каравани (В. Сосюра) → багато хмарок*. Щоправда, у художньому стилі можемо натрапити й на метафоризовані поєднання в ролі підмета, які зіставляються не з кількісним, а з якісним значенням: *Несмаку диктатура зав'язала на серці вузла (І. Драч). Блискає за вибалком місяця підкова (А. Малишко)*; і хоча останні, на думку дослідників [1, с. 71], у мовленні значно численніші від квантитативних, на нашу думку, саме у функції підмета їх уживають менше, а детальний структурно-семантичний аналіз окремих таких кваліфікативних єдностей теж засвідчує в їхньому складі сукупно-кількісні архісеми: *Дубів золоті герби горять під коронами сосен (Л. Костенко). Біліють храми беріз (Л. Костенко) → (певна сукупність дубів, беріз)*. У квантитативній метафорі кількісний показник, як і в решті синтаксично неподільних поєднань, є граматично опорним компонентом, а форма в генітиві виступає лексичним ядром аналітичної підметової конструкції; унаслідок ослаблення його первинного значення й відбувається функціональний перерозподіл. У таких аналітичних поєднаннях десемантизація та граматикалізація постають як різні боки одного процесу.

Периферію аналітичних поєднань зі значенням кількості/сукупності становлять сполуки, додатково марковані семою «черговості», поєднання подій/предметів» унаслідок певних процесів та побудовані за схемою «називний відмінок + прийменник *за* + орудний відмінок»: *І котяться з ясных твоїх очей сльоза за сльозою (Леся Українка)*. Аналітизм таких поєднань, на відміну від більшості синтаксично неподільних сполук, зумовлений передусім граматичними чинниками – формою множини присудка (пор.: *Нехай собі минає рік за роком (Леся Українка)*). Квантитативне інтегральне значення самих аналітичних поєднань реалізується внаслідок повторів іменників у відповідних відмінкових формах, засвідчуючи граматичну семантику ітеративності не лише суб'єктів, а й самої предикативної ознаки, яка, однак, не має звичних формальних засобів вираження – префіксів чи суфіксів, які б передавали значення багатократності дії.

До субстантивних неподільних словосполучень окремої семантичної групи також належать поєднання з фазовим значенням. Загальне поняття фазовості

ґрунтується на факті сегментованості: процес (дію) розглядають як складову окремих квантів, корпускул чи порцій. З такого загальнофілософського та лінгвістичного погляду лексико-граматичні прояви цього концепту передусім стосуються дієслова – тієї частини мови, яка зіставляється з часом. Однак фазової оцінки можуть зазнавати й іменники, у значенні яких інкорпорована процесуальна сема: вона відображає темпоральну послідовність трьох фаз і відповідає опорним лексемам *початок*, *середина*, *кінець*, засвідчуючи принцип триєдності часової тривалості. Такі фазові іменники мають абстрактне значення, тому у виконанні синтаксичної функції зазнають синтагматичного доповнення. Поширювачами аналітичної структури такого підмета виступатимуть лише іменники, що містять у своєму значенні сему часової тривалості: *тиждень*, *рік*, *вакації*, *день*, *революція* тощо: *Початок дня ховається в світанні* (Є. Плужник). *Зараз лише середина лютого* (Є. Гуцало). Видається, що такі аналітичні поєднання також мають генералізовану сему кількості / виміру, тому їх можна розглядати як певний різновид одного типу підметів.

На базовому понятті сегментації ґрунтується ще одна семантика – «видільності», чи «вибірковості». Це значення базується на формально-синтаксичній домінанті первинного суб'єкта на тлі вторинних носіїв предикатно-присудкової ознаки. Така ознака реалізується у структурно-граматичній моделі «називний відмінок (займенник, числівник) + прийменник з (чи його варіантні вияви *із*, *зі*, *зо*) + іменник у родовому відмінку»: *Багато з тих листів були написані віршами* (А. Содомора). *І кожен з нас те знав, що слави нам не буде* (І. Франко). *Дехто з прохожих зупиняється* (В. Винниченко). *Вельми показовий щодо цього один із пасажів мемуарних записів* (А. Содомора). У цілому і в таких поєднаннях вбачаємо інтегральну сему, яка може бути деталізована як «одичність / певна кількість на тлі загальної квантитативності осіб / предметів». Синтаксисти слушно зауважують, що, залежно від семантики опорного займенника чи числівника, такі сполуки можуть мати різні значеннєві відтінки: певне число (*трьоє зі студентів*), неозначену кількість (*кілька з присутніх*), послідовність (*перша з дат*), участь усіх (*будь-хто з оточення*) [16, с. 107]. Окремий статус у контексті такого різновиду аналітичних моделей посідають тавтологічні сполуки на кшталт *кухар із кухарів*, *лекція з лекцій*. Ці поєднання засвідчують конотативні нашарування, унаслідок лексичних повторів змінюється їхня семна структура, ітеративність сем зумовлює появу домінантної семи суперлятивної оцінки: *Це заливався соловей із солов'їв...* (В. Шевчук). На наш погляд, розвиток вторинного значення в опорному компоненті в результаті тавтології засвідчує процес не лише граматикалізації, а й лексикалізації та певною мірою фразеологізації синтаксичної одиниці, тому такі поєднання в реченні варто вважати периферійними серед складених підметів. Суперлятивні нерозкладні поєднання також формують і якісні прикметники у відповідній граматичній формі – найвищому ступені порівняння: *Стукотіли, свистіли й виляскували найславніші із птахів* (В. Шевчук).

Як окремий різновид складеного підмета українські мовознавці виділяють соціативний [9, с. 34; 20, с. 72], іноді називаючи його «підметом зі значенням сумісності» [16, с. 107]. Це поєднання моделі «називний відмінок (іменник, займенник) + прийменник з (*із*, *зі*, *зо*) + орудний відмінок (іменник, займенник)»: *Серпень з вереснем схрестили довгі шпаги не смертельні* (М. Рильський). *Умовились ми з Василем на річку піти на цілий день* (О. Копиленко). Сам термін «соціативність» ще на початку ХХ ст. почав використовувати в українській граматиці Є. Тимченко на позначення окремого значення орудного

відмінка з відповідним прийменником [18, с. 69]. На позначення різновиду складеного підмета в українській мові його вжив Л. Булаховський [10, с. 26]. На відміну від інших підметових поєднань, у яких синтаксичний аналітизм семантико-граматикалізованого характеру, такі словосполучення є власне граматикалізованими: опорний компонент не засвідчує сем релятивності, однак контекстуально-референтні чинники та координація з присудком формують умови для утворення аналітизму. Загальновідомо, що соціативні поєднання виконують цілісну функцію лише при присудкові, вираженому дієсловом у формі множини: *Батько з сином пішли на панський тік молотити (І. Нечуй-Левицький)*, пор.: *Сокіл з орлом купається, сокіл орла питається (Нар. тв.)*. Однак можна спостерігати й інші особливості таких сполучень, передусім щодо семантико-граматичного наповнення моделей, а також стосовно комунікативної організації речень, у яких вони функціонують. У їхньому аналітизмі велику роль відіграє числова форма не лише присудка, а й структурних компонентів самого підмета. Номінативні компоненти у множині завжди формують аналітичні сполуки, якщо супровідна форма орудного відмінка не розташована дистанційно, в іншому разі аналітична конструкція зазнає розпаду на синтетичні – простий підмет та додаток: *Хлопці з Орестом підійшли до гурту*, порівн.: *Хлопці підійшли до гурту з Орестом*. У функціонально-семантичному аспекті синтаксично неподільне словосполучення відповідатиме двом суб'єктам – первинному, інваріантному (форма називного відмінка) та вторинному, варіантному (форма орудного відмінка за посередництвом прийменника). Відповідно, і множинні особові займенники (*ми, ви, вони*) також формуватимуть нерозкладні соціативні словосполучення, позаяк дієслівні присудки при них завжди матимуть форму множини: *Було прибіжимо ми з братом з гімназії (І. Нечуй-Левицький)*. Натомість поєднання особових одиниць займенників (*я, ти, він, вона*) з формами орудного відмінка не становитимуть аналітичної підметової конструкції: *Я з батьком – це малий – у вітряному лісі їшов стежиною (М. Рильський)*. Така особливість підпорядкована референційній зорієнтованості займенників у цілому і зокрема одиниць іменникового зразка: у структурі їхнього лексичного значення немає сигніфіката, а денотат відображає граматичну семантику, яку кваліфікують у морфології як «дейктичність», що в комунікативному аспекті і впливає на синтагматичні зв'язки займенників у реченні. На оцінку аналітичного соціативного підмета можуть впливати й контекстуальні чинники, зокрема поєднання з детермінантами сукупності *разом, вкупі*. Цю особливість описав ще Б. Кулик: «Якщо до словосполучення іменника в називному однини та іменника в орудному з прийменником з приєднується прислівник із значенням сукупності, присудок ставиться в однині, отже, іменник в орудному з прийменником з виступає в функції додатка» [9, с. 34]: *Юрчик разом з дідом та бабунею приїхав з міста відпочивати (Н. Забіла)*. Також зауважимо, що аналітизм складених підметів не завжди граматично координується з присудком за значенням числа, зокрема, якщо йдеться про іменний присудок: *Хлопці з волонтером Петром Ільченком – справжня гордість (форма однини – Г. К.) країни*.

На окрему увагу заслуговує аналітизм підметових структур, побудованих за граматичними моделями словосполучень зі способом зв'язку узгодження. Virізніють два типи таких поєднань – субстантивні та прономінальні. Щодо перших, то найчастотнішими в мовленні є сполучення називного відмінка іменника та означального займенника «весь» у відповідних формах роду та числа: *Вся Україна*

знову у вогні (Л. Костенко). *І не всі теореми доведені, не дочитані всі казки* (Б. Олійник). Займенники, узгоджуючись з іменниками, в комунікативному плані, однак, мають більший референтний статус, аніж самі опорні субстантиви, пор.: *Всі виконали завдання / Всі студенти виконали завдання на відмінно*. Варто зауважити, що в семантичному аспекті ці поєднання також містять класифікаційну сему «кількості», притаманну більшості синтаксично неподільних підметових сполук, пор.: *Чотири хлопці прийшли / Всі хлопці прийшли на пари*. Підмети з такими займенниками, з огляду на часткову десемантизацію останніх (пор. *усі чоловіки, виключно чоловіки, лише чоловіки*), формально маючи аналітичну структуру, зазнають зближення з простими одиницями, засвідчуючи проміжний тип аналітизму щодо мовних рівнів – морфолого-синтаксичний. Якщо сполучення означальних займенників з іменниками в підручниках із синтаксису не завжди згадано, то поєднання «весь» з іншими займенниками чи числівниками (*Всі троє мовчки йшли так верстви зо дві* (М. Коцюбинський). *Всі ми собою хворіємо, легковажні і кволі* (Л. Перлулайнен)) описано в навчальній літературі: «Синтаксична функція означального займенника в таких випадках близька до функції означально-підсилювальної частки або прислівника» [9, с. 31]. Такою особливістю наділені й інші поєднання з займенниками (*він сам, все те, все це*), які варто вважати простими ускладненими підметами, так само, як і будь-які поєднання часток із субстантивами: *І самі вони ледве живі позалишались* (Остап Вишня). *Що це зі мною діється сьогодні?* (С. Журахович).

Близькими за значенням до займенниково-іменникових утворень є й поєднання з прикметниками *цілий, повен*. Такі прикметники можуть входити до двочленної аналітичної конструкції, поєднуючись безпосередньо з іменником у називному відмінку: *Ще в заметеній снігом землі спить до слушної пори цілий світ* (С. Гуцало), або ж до тричленної сполуки, відіграючи в такому разі факультативне значення в формуванні аналітичної композиції, лише підсилюючи словосполучення зі значенням сукупності, у тому числі й метафоричної: *Червоніло ціле море колосків пшениці* (М. Коцюбинський). *Повен віз понасідало проводжаючих* (А. Шиян) [9, с. 33]. Інтегральна сема квантитативності в таких поєднаннях відповідає значенню всеохопності, максимального вияву кількості.

Недостатньою семантикою для реалізації синтаксичної функції наділені також неозначені займенники *хтось, щось*. Абстраговано-узагальнене значення цих слів потребує доповнення в реалізації синтаксичної функції, їх релятивність зазнає розгортання в аналітичне поєднання з прикметниками або ж дієприкметниками: *Щось вічне, біблійне, загадкове постало не лише з назви* (В. Шевчук). *Неначе струни на гітарі перебирає ніжний хтось* (В. Сосюра). *Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені* (Б.-І. Антонич). Такі займенникові сполуки, на відміну від інших поєднань, не містять квантитативного значення, становлячи маргінальну зону аналітичних синтаксичних поєднань у ролі підмета.

Як відомо, релятивну сему у своєму складі можуть містити не лише субстантивні поєднання, а й інфінітивні. Останні формально відтворюють моделі складених присудків: граматично вагомі інфінітивні форми окремих дієслів (абстрактної чи напіваабстрактної семантики: *бути, становити, називатися, лишатися* тощо), не наділені достатнім лексичним значенням, зазнають доповнення іменником чи іншою частиною мови в непрямій відмінковій формі або ж інфінітивом, аналогічно до граматикалізованих утворень складеного іменного чи дієслівного присудків: *Не бути особистістю* – це також означає бути невизначеним

щодо всього (Г. Малярчук). Уміти жити – трудне високе вміння (І. Франко). Така формальна корелятивність складених інфінітивних підметів з відповідними різновидами присудка потребує й певного способу вираження останнього. Зокрема, морфологічна форма предикативної ознаки може бути:

- 1) виражена самостійним інфінітивом (відповідати моделі простого дієслівного присудка): Не стати митцем – загубити талант;
- 2) виражена поєднанням допоміжного дієслова з інфінітивом (відповідати моделі складеного дієслівного присудка): Бути педагогом – означає тонко розуміти дитячу душу;
- 3) іменного способу вираження (становити модель складеного іменного присудка): Бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм ставлення до світу (В. Підмогильний);
- 4) прислівникового способу вираження (прислівниковий складений присудок): Бути вчителем буває важко.

Проблемні питання щодо синтаксичної аналітичності та складеності синтаксичної функції стосуються фразеологізмів. Сучасні теоретичні дослідження типологічних ознак синтетизму / аналітизму допускають ідіоматичність розчленованих конструкцій [3, с. 31]. Фразеологічні сполуки також розглядають у контексті аналітичних поєднань, оскільки вони формують цілісний номінант, членований на компоненти, які становлять засоби вираження основного та додаткового лексичних значень. Закономірно, що чим вищий ступінь фразеологічної зв'язаності відповідно до семантичних типів фразеологізмів, тим меншою мірою вичленовується додаткове лексичне значення: наприклад, фразеологічні зрощення (*сон у руку, точити яси*) демонструють абсолютну неподільність, демотивованість значень окремих компонентів у складі фразеологізмів, тоді як фразеологічні сполучення таку мотивацію зберігають, принаймі частково (*порушити питання*). Однак навіть останній семантичний тип фразеологічних одиниць, хоч і вільно членується на окремі значення, не становить аналітичної синтаксичної конструкції, оскільки зі структури такої єдності не виокремлюється компонент граматичної семантики. Тож фразеологізми демонструють хіба що лексичний аналітизм, що дає підстави вивести їх з площини синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень, попри відтворення моделей останніх [6, с. 209; 20, с. 33]. Отож, якщо фразеологічна одиниця не становить об'єкта синтаксису, її функцію в реченні не можна з погляду структурно-граматичних особливостей оцінювати як складену, оскільки це суперечить визначенню останньої.

У складених назвах (*ардизія городчаста, Новий Розділ, Орест Михайлович*) є така сама проблема оцінки аналітизму, як і у фразеологізмах. Один з компонентів таких поєднань містить родову сему, вона є домінантною в формуванні цілісного лексичного значення, а другий – видову, доповнювальну (*ардизія городчаста ↔ ардизія примулолисна, ардизія еліптична* тощо). У таких поєднаннях жоден компонент не є окремим носієм синтаксичного значення, відтак і цілісність таких сполук не синтаксична, а лексична: *Ромашка золотиста розцвіла, неспів батіг розплющив сині очі* (А. Малишко). *А вранці дика качка зривається шукати вашого пострілу рано-рано* (Остап Вишня). *Чумацький Шлях на небі був схожий на росистий слід на землі* (Г. Тютюнник).

Аналогічно варто оцінювати й перифрастичні утворення, які часто за наявністю конотативних сем ставлять в один ряд з метафорами: Досвітні огні,

переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Леся Українка). Блакитне паливо з вересня знову подорожчає щонайменше на двадцять відсотків (із ЗМІ). Варто відзначити, що такі утворення також не варто вважати явищем синтаксису, вони стосуються лексики та фразеології: «Метафори – це явище поезики художнього твору, а перифрази – специфічне явище лексико-фразеологічної системи мови» [14, с. 41].

У питанні структурних особливостей підмета, вираженого фразеологізованими та лексикалізованими сполуками, підручкова література з синтаксису не дає послідовної оцінки. Якщо присудок, виражений фразеологізмами, практично всі підручники визнають простим за структурою [9, с. 37; 5, с. 100; 20, с. 74], «оскільки фразеологізм у семантичному плані є еквівалентом слова» [17, с. 50], то характеристика підмета з таким способом вираження, а також зі складеними назвами, в оцінках граматистів відрізняється або ж узагалі відсутня. Здебільшого синтаксисти наводять фразеологізовані та лексикалізовані поєднання як один з можливих способів вираження підмета, однак часто не оцінюють його з позиції синтаксичного аналітизму – простий / складений, хоча в теоретичних засадах аналізу цього головного члена речення визнають таких два типи підметів щодо структурних особливостей [16, с. 108; 20, с. 70]; часто такий спосіб вираження підмета включено до складеного [9, с. 35; 17, с. 49; 8, с. 38]. Лише академічні видання останніх років такі цілісні сполуки виправдано зараховують до простих підметів [5, с. 94], щоправда, за винятком фразеологічних сполучень зі стрижневим словом у формі інфінітива [5, с. 98].

У прикладному аспекті характеристики підметів також варто зупинити увагу на розмежуванні понять складеності та ускладненості. Ускладнення головних членів речення переважно пов'язане з використанням комунікативно-стилістичних засобів. У синтаксисі прийнято говорити передусім про прості підмети, ускладнені повторами та частками: *І от хто-хто, а він, Завірюха, умів говорити (В. Шкляр). Що не народ – одне й те саме горе (Л. Костенко)*. Однак аналогічні засоби можуть бути притаманні і складеним підметам. Найчастотнішим елементом ускладнення в аналітичних підметах, як і в синтетичних, виступають різні частки: *Дівчинці було лише шість років (У. Самчук). Тільки половина пожовклого листу на шовковицях блищала (І. Нечуй-Левицький). При розподілі копиць ні одна майже косовиця не кінчалася миром (О. Довженко)*. Також варто вважати ускладненими тричленні аналітичні підметові структури, здатні розкладатися на двочленні конструкції певних семантико-граматичних моделей: *Хтось один із них перемаже (О. Олесь) → хтось один + один із них. Один із трьох дипломантів студентського наукового товариства – це він (Н. Околітенко) → один із трьох + трьох дипломантів.*

Проблеми аналітизму не вичерпуються характеристикою підметових поєднань, суперечливі моменти в аналізі членів речення стосуються й оцінки аналітичних другорядних членів речення, зокрема механізмів граматикалізації поширених другорядних членів речення, виражених різноманітними синтаксичними зворотами, а також статусу складених та складних присудків, у тому числі дуплексивів, відтак уважаємо, що дослідження в окреслених напрямках є перспективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балко М. Генітивна метафора як найпоширеніший тип метафоричних словосполучень сучасної української мови // Лінгвістичні студії : 36. наук. праць. Вип. 12. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 69–73.
2. Вихованець І. Р. Аналітизм // Українська мова. Енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 23.
3. Гак В. Г. Аналітизм // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – С. 31.
4. Дубова О. А. Систематизація типів мовного синтетизму та аналітизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavtvo/1999/2-1-1.pdf>.
5. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук – К. : ВЦ Академія, 2010. – 384 с.
6. Дудик П. С. Словосполучення, сполучення слів і слово // Система і структура східнослов'янських мов. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 208–213.
7. Загнітко А. П. Філософські основи сучасного лінгвістичного аналітизму // Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : БАО, 2011. – С. 409–424.
8. Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. – 1982. – № 1. – С. 36–39.
9. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II: Синтаксис. – К. : Рад. школа, 1965. – 384 с.
10. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Т. II. – К., 1951. – 465 с.
11. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. – 1970. – № 9. – С. 23–33.
12. Неодбайло Л. І. Структура підмета // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К., 1975. – С. 46–59.
13. Пискун Г. О. Складений підмет і його структурні типи // Синтаксична будова української мови. – К., 1968. – С. 73–83.
14. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 41–42.
15. Родіонова І. С. Семантична структура субстантивних словосполучень (на матеріалі іменних метафор) // Семантика і функції граматичних структур. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 90–97.
16. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Сучасна українська мова. Синтаксис / за ред. О. Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
18. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. – К. : ДУАН, 1926. – 116 с.
19. Федик О. С. Субстантивні словосполучення з родовим кількості // УМЛШ. – 1979. – № 9. – С. 31–35.
20. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 408 с.

Стаття надійшла до редколегії 09. 08. 2015
доопрацьована 22. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015

**RESEARCH NOTE ON ANALYTISM OF THE SUBJECT FROM THE POINT OF
VIEW OF ITS STRUCTURAL-SEMANTIC EVALUATION AND ITS FORMAL
GRAMMATICAL ORGANIZATION**

Halyna Kutnia

*Ivan Franko National University of Lviv
department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79001/Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17*

Different analytical unions, which perform as the subject - syntactically inseparable collocations, phraseologized and lexicalized word combinations, are analyzed in the article. Syntactical analytism is compared to the structure of the compound subject as well as presented with syntactically inseparable combinations that are categorized according to the integral and classificatory semes, the formal grammatical structure, and the communicative features of clauses, in which they are presented.

The most numerous group of word combinations constitute "quantity" seme. Mostly, they represent the following grammatical pattern "nominative case + genitive case without prepositions", although they might contain other cases. Semantical and grammatical content of the pattern is related to combination of different cardinal numerals (nouns with quantitative and collective meanings) with nouns; such combinations are often metaphorized.

Key words: analytism, analytical structure, compound subject, syntactically inseparable collocations.